

УДК 376.015.3.46

О. Б. Белова

УМОВИ ЗАПОБІГАННЯ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

У нашій статті проаналізовано науково-методичні джерела, які дозволили виділити завдання, шляхи подолання стану агресії, форми, етапи проведення навчальної роботи та їх зміст, а також, методи і прийоми її проведення. Було визначено сутність навчально-превентивної методики, визначено поетапність її проведення та психолого-педагогічні умови, у яких організована превентивна робота була б ефективною.

Ключові слова: навчально-превентивна методика, психолого-педагогічні умови, агресія, молодші школярі з порушеннями мовлення.

В нашей статье проанализированы научно-методические источники, которые позволили выделить задание, пути преодоления состояния агрессии, формы, этапы проведения учебной работы их содержание, а также, методы и приемы ее проведения. Была сформирована учебно-превентивная методика, определены этапы ее проведения и психолого-педагогические условия, в которых организована превентивная работа была бы эффективной.

Ключевые слова: учебно-превентивная методика, психолого-педагогические условия, агрессия, младшие школьники с нарушениями речи.

Для формування навчально-превентивної методики нами було проаналізовано науково-методичні джерела в яких розглядалися сучасні та класичні течії біхевіорального, психодинамічного, когнітивного, гуманістичного та психологічного напрямків корекційної роботи. Визначені основні методи та прийоми які були спрямовані на запобігання агресії як у дітей, так і в дорослих.

Кожен з існуючих напрямків пропонував своє бачення терапевтичної роботи, притримуючись при цьому, власних історично сформованих поглядів на природу виникнення агресії. Тому, запропоновані психокорекційні рішення, крайнє відрізнялися один від одного,

специфічною метою досягнення результату.

У нашій роботі, за класичними психологічними напрямками, умовно розподілені й сучасні підходи навчально-превентивної роботи з агресивними дітьми. Їх належність то того чи іншого вчення було нашим суб'єктивним баченням, яке формувалося на основі аналізу вивчених літературних джерел. Кожен з науковців нашого століття у своїй терапевтичній роботі, окрім власних модернізованих пропозицій, використовував та пов'язував між собою різні прийоми та методи відомих психологічних концепцій, які іноді складали основу їх корекційних занять.

У закордонній практичній психотерапії накопичений досвід попередження дитячої агресії багато в чому залежав від теоретичних поглядів на природу цього феномену. Так, найбільш вагомим напрацюванням з питань корекції агресії були досягнуті в межах поведінкового підходу у біхевіористичному напрямку. Його класичні (У. Белл, В. Бехтерев, Дж. Вольд, А. Лазурус, І. Павлов, І. Сеченов, Б. Скінер, Е. Торндайк, Дж. Уотсон, С. Халла та інші) й сучасні (Р. Портман та інші) представники включали до терапевтичної роботи "нові умови", які допомагали особистості позбутися старих нав'язливих відчуттів, а також надавали психокорекційним прийомом позитивного або негативного забарвлення.

Визначена позиція засновниками течії була обрана не випадково, їх теорія ґрунтувалася на основі результатів експериментальних досліджень над тваринами, дані яких підтверджували, що існують певні закономірності подібності людської поведінки представників з тваринного світу.

Таке порівняння заперечувалося представниками інших психологічних концепцій. Так, наприклад науковці психодинамічного підходу у класичному психоаналізу (З. Фройд) аналітичній (К. Юнг), динамічній (К. Хорні, М. Маллера, П. Нолбауера, Я. Морено, Г. Саллівен), індивідуальній (А. Адлер) та сучасній (С. Аврамченко, Е. Белинская, І. Вачков, Т. Зинкевич-Евстігнеева, І. Євтушенко, З. Кісарук, О. Літковська, В. Оклендер, Я. Омельченко, Д. Соколов та інші) психотерапіях зазначали, що агресія особистості, це – наслідки її внутрішнього конфлікту. Тому їх основним завданням було навчити дитину аналізувати свої неусвідомлені спонукання, потреби та почуття, забезпечуючи розуміння подальших причин емоціональної дисгармонійності. Цей напрямок вивчення у своїй ідеології був категоричним, тому відкидаючи ідеї представників інших поглядів, науковці не могли розглянути проблему агресії особистості всесторонньо, тобто за межами неусвідомлених глибинних комплексів та потягів.

Натомість, засновники когнітивного вчення (А. Бек) у реальній (У. Глассер), раціонально-емотивній (А. Елліс) терапіях і трансактному

аналізі (Е. Берн) агресивну поведінку невід'ємно пов'язували з почуттями тривожності. Тому в корекційній роботі своїм клієнтам пропонували методи та прийоми, які впливали на їх пізнавальну сферу. Основне завдання їхньої терапії – це навчити особистість звільнитися від старих стереотипів мислення, по-іншому бачити свої переживання та навколишній світ, уміти ставити перед собою цілі й правильно складати плани для їх досягнення. Такий комплексний підхід є цілком прийнятним та оправданим щодо мети і прийомів реалізації. Проте на наш погляд, перемогти проблему знаннями замало, її треба усвідомити, на що і вказують новітні розробки сучасних прихильників когнітивних поглядів (О. Атемасова, А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, О. Романов та інші) [1, 4].

Цю позицію підтримували й представники соціального вчення (А. Бандура, А. Лазурус, Т. Непланс та інші), які розглядали агресію як набуту форму поведінки. Тому їх терапія в основному ґрунтувалася на "когнітивно-орієнтувальних техніках" і була спрямована на модифікацію поведінки дитини – поступове зменшення, угасання, гальмування агресивних проявів з одночасним формуванням нової соціально спрямованої поведінки.

Інше бачення щодо корекції агресії особистості пропонують науковці гуманістичних теорій у екзистенціальному напрямку (М. Бубер, Д. Буженталь, Ю. Джендлін, Є. Гендлін, Е. Гуссерл, С. К'єркегор, А. Камю, Г. Марсель, Ж. Сартр, В. Франк, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), гуманістичному психоаналізі (Е. Фром), клієнт-центрованому підході (К. Роджерс), логотерапевтичному напрямку (В. Франкл), гештальт психотерапії (М. Вертгеймер, В. Келлер, К. Коффки, К. Левін, Ф. Перле та ін.) [та сучасному погляді (І. Вачков, Л. Мітіна, А. Прихожан та ін.). Їх терапія переважно спрямована на самостійне подолання людиною власних проблем, а сама допомога полягає у розкритті індивідуальних якостей особистості, смислу їх життя, відповідальності перед близькими та іншими людьми. Такий диференційно-цілісний підхід допомагає клієнтові самостійно оцінити власну значимість у соціальному середовищі, здійснити реалізацію свого потенціалу, сформуванати навички конструктивної поведінки та оволодіти певними знаннями, які спрямовані на подолання психологічних блоків, що заважають йому розвиватися. Цей напрямок є більш сталим і сприйнятним у західній психології. Він включає до своєї системи розробки різних підходів, тому характеризується більш адаптованим серед інших теорій.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що поведінку дитини можна змінити під час виховання, навчання при створенні необхідних умов у сім'ї та колективі однолітків, а також сформуванати в дитини відповідне ставлення до себе та інших. Відповідно до цього твердження і з опорою на результати проведеного нами

констатувального експерименту визначено основну мету цього етапу дослідження, це – розробка й апробація навчально-превентивних занять, створення психолого-педагогічних умов, які були б спрямовані на запобігання агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком.

Для здійснення корекційного впливу на дітей з прихованою та поведінковою агресією у загальноосвітній школі нами були визначені наступні завдання:

- визначити та експериментально апробувати навчально-превентивні методи за трьома методичними прийомами роботи: індивідуальним, соціально-груповим та сімейним, які запобігатимуть утворенню прихованого та поведінкового підвидів агресії в дитини-логопата;

- визначити та апробувати навчально-превентивні заходи на індивідуальних заняттях з дітьми-логопатами;

- апробувати теоретично обґрунтовані шляхи взаємодії учнів з вадами мовлення з колективом однолітків;

- визначити та апробувати шляхи взаємодії молодшого школяра з порушенням мовленнєвого розвитку з членами його сім'ї;

- виявити якісні та кількісні зміни в поведінці молодших школярів з вадами мовлення, котрі брали участь в експерименті;

- визначити методичні рекомендації для вчителів, психологів, логопедів і батьків загальноосвітньої школи щодо запобігання агресивної поведінки в дітей-логопатів.

Головні цілі формуального експерименту: формування інтересу в молодших школярів з вадами мовлення до вивчення емоційних станів; розвиток спостережливості до власних почуттів, уявлень наслідків від негативних дій та емоцій; забезпечення учнів знаннями, вміннями та навичками у здійсненні аналізу життєвих ситуацій, уміннях усувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими за допомогою прийняття нестандартних рішень; формування почуттів відповідальності в молодших школярів з вадами мовлення за власні вчинки, вміння робити висновки з попередніх помилок; розширення та вдосконалення уявлень про емоційний світ оточуючих людей; стимулювання до спільної співпраці з сім'єю та колективом; розвиток співпереживання, емпатії, поваги, турботи щодо інших людей.

Для досягнення цілей формуального експерименту було обрано такі **шляхи**: створення проблемних ситуацій у яких діти-логопати вчилися б знаходити вихід із складних життєвих непорозумінь; створення емоційно-позитивних ситуацій між молодшими школярами в класі; ситуацій успіху під час навчання та виконання домашніх обов'язків; залучення до спільної роботи з дітьми їх батьків, формування взаєморозуміння та взаємоповаги один до одного.

Далі ми виділили форми, етапи, зміст навчально-превентивного впливу. Основними формами використаними для проведення експерименту, були: навчально-превентивні заняття для молодших школярів з ПМР; навчально-превентивні заняття для молодших школярів з ПМР та їх батьків; бесіда з батьками.

Створена навчально-превентивна методика містила **п'ять послідовних етапів**, які вміщали когнітивну, афективну та психомоторно-регулятивну галузі діяльності (С. Карпенчук.):

Перший етап – *аналізувальний (когнітивний)* спрямований на формування вмінь аналізувати емоційні прояви людей та складні життєві ситуації; виявляти помилки; усвідомлювати відмінності між фактами і наслідками у поведінці.

Другий етап – *оціночної-регуляційний (когнітивно-психомоторно-регулятивний)* забезпечував формування логічного обґрунтування проблем, дій, вчинків або поведінки; бачення нових моделей поведінки у конфліктних ситуаціях.

Третій етап - *реагуювальний (афективний)* породжував формування внутрішньої потреби школяра виявляти інтерес до навколишньої дійсності; вміння співвідносити емоції з гамою кольорів; переносити емоційні переживання на аркуш паперу; розкривати емоційні почуття і поведінку персонажів з картин класичних та сучасних художників.

Четвертий етап – *чуттєво-сприймальний (афективний)* забезпечував формування здатності учнів сприймати ті чи інші явища, стимули, що надходять з навколишнього світу; порівняння емоційних переживань зі "звуками природи", класичними та сучасними музичними творами;

П'ятий етап *саморегуляційно-синтезований (когнітивно-психомоторно-регулятивний)* розкривав вміння самотійно розв'язувати проблеми на основі отриманих знань; здатність усвідомлено моделювати поведінку для вирішення конфлікту та використовувати її у життєвих ситуаціях.

На основі аналізу науково-методичних джерел ми сформувавши навчально-превентивні заходи, які допомагали створити психолого-педагогічні умови щодо запобігання агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком: урахування в процесі навчально-превентивної роботи індивідуальних та спільних для всіх дітей з ПМР особливостей прояву агресії; попередження індивідуальних проявів агресії за умови проведення навчально-превентивної роботи індивідуально; закріплення нових моделей поведінки за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу та з членами сім'ї; поетапність проведення навчально-превентивної роботи; послідовне застосування диференційованих груп методів; забезпечення дітей правом самотійного вибору; формування варіативності форм моделей поведінки.

У своїх роботах науковці та практичні психологи (А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, В. Оклендер, Т. Смірнова та ін.) наголошували, що для корегування емоційно-вольового стану агресивних дітей індивідуальний підхід "психолог-дитина" дає найбільш результативні показники. Тому, попередження індивідуальних проявів поведінкових та прихованих підвидів агресії можливе за умови проведення навчально-превентивної роботи індивідуально з використанням комплексу вправ та завдань, що дозволять дітям навчитися самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та регулювати різні за проявами емоції; усвідомлено підходити до вибору у життєвих ситуаціях форм поведінки, надавати перевагу тим, які не суперечать загальноприйнятим у суспільстві поведінковим нормам.

Ефективне закріплення нових моделей поведінки у свідомості дітей з ПМР можливе за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу. Науковці (О. Атемасова, Д. Бех, А. Долгова, Л. Гумовська, Л. Мітіна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, К. Рудестам та ін.) [1,3,4], котрі використовували в практичній діяльності соціально-груповий підхід щодо корекції поведінки, зазначали, цей підхід, допомагає дітям зняти емоційне напруження у колективі однолітків, краще пізнати інтереси один одного. Аналіз праць, вищезазначених учених, дозволив нам сформулювати блок навчально-превентивних занять який було спрямовано на корегування стосунків між молодшими школярами, формування в них почуттів емпатії, гуманності, співчуття, толерантності та уважності один до одного.

Вагомою умовою, що забезпечує запобігання агресії в молодших школярів з ПМР, є сімейний підхід – нормалізація стосунків дітей із батьками. Дослідження вчених та практичних психологів (Г. Будінайте, Е. Ейдемільер, А. Захаров, Т. Мішина, А. Черніков, В. Юстицькіс та ін.) свідчать, що в більшості випадків прояви агресії в дітей – це дефіцит уваги дорослих. З цією метою було сформовано комплекс занять з участю дітей та членів сім'ї. Превентивне навчання забезпечувало взаєморозуміння між батьками та їх дітьми, формувало вміння членів родини співпрацювати один з одним, поважати думку інших, приймати нестандартні рішення у критичних ситуаціях. Діти вчилися цінувати досвід дорослих, шанувати родинні традиції, а батьки вчилися розуміти своїх дітей та більше часу приділяти їх розвитку.

Запобігання агресії в молодших школярів з ПМР буде ефективним за умови урахування як індивідуальних так і спільних особливостей прояву агресії. На думку науковців (В. Ананьєва, Л. Божович, С. Завражец та ін.), великий вплив на формування дитячого світогляду, мають дві важливі структури соціального середовища: сім'я та колектив. У своїх дослідженнях учені відзначили (А. Долгова, О. Романов, І. Фурманов та ін.), що продемонстрована членами родини або групою однолітків негативна модель поведінки для дитини-спостерігача є основним

прикладом для наслідування. З огляду на це, для попередження у дітей агресії, навчально-превентивна методика повинна включати як індивідуальну, так і фронтальні форми роботи (соціально-групова, сімейна).

Формування достатньо глибокого усвідомлення агресії є можливим за умови організації та проведення навчально-превентивної роботи поетапно. Формувальний експеримент включав п'ять етапів роботи. Учні з ПМР послідовно вчилися розуміти агресивні стани, усвідомлювати наслідки від їх дії. На першому етапі ми навчали дітей аналізувати життєві ситуації. На другому – моделювати нові виходи з критичних ситуацій. На третьому – співвідносити емоції людей у різних життєвих ситуаціях із гамою кольорів; На четвертому – розуміти взаємозв'язок музичних творів із емоціями в нашому житті. На п'ятому – робити самостійний вибір моделей поведінки для вирішення конфліктних ситуацій;

Навчально-превентивна робота сприятиме запобіганню агресії за умови правильного й послідовного застосування диференційованих груп методів. З метою формування в учнів з ПМР уявлення про ролі, які обігрують люди в різних життєвих ситуаціях, використовували гру, бесіду, пантомімічні етюди, інсценування (А. Долгова, О. Лютова, Л. Мітіна, Я. Морено, Г. Моніна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, Т. Смірнова, М. Шеремет та ін.). З метою формування в учнів з ПМР бачення нових виходів з конфліктних ситуацій, було застосовано методи аналізу життєвих ситуацій, складання розповіді за малюнком, гри, бесіди. (А. Арушанова, М. Гусарова, Л. Гумовська, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, І. Євтушенко, А. Капска, Т. Мирончик, І. Вачков М. Сафонова та ін.). Метод арт-терапії застосовувався з метою навчання учнів баченню гаму кольорів, трансформуванню своїх емоцій на аркуш паперу (Є. Бурно, З. Ленів, М. Маллера, В. Оклендер та ін.). Метод музикотерапії використовувався з метою формування в молодших школярів поняття про музичний настрій, стимулювання у них різних почуттів (Р. Бензенон, Г. Грюс, З. Мюллер, І. Медераке К. Швабе та ін.) [1–5]. У свою чергу, навчально-виховні **прийоми** включали процес ігрової діяльності, малювання, слухання музики, перегляд мультфільмів, картин відомих художників, програвання пантомімічних сцен, рольових ігор тощо .

Формування варіативності форм моделей поведінки складає одну з умов, що формує в учнів з ПМР здатність переключатись зі старих неефективних моделей поведінки на нові більш продуктивні, а також орієнтували їх на вибір тих форм поведінки, які не суперечать загальноприйнятим в суспільстві поведінковим нормам.

Важливою умовою для попередження агресії в молодших школярів з ПМР є забезпечення дітей правом на самостійний вибір. Така педагогічна умова реалізувалася упродовж виконання учнями завдань,

що вимагали самостійного вирішення складних ситуацій. Дитина мала можливість проаналізувати конфлікт, оцінити емоційність учасників групи, знайти моделі поведінки, які здатні вирішити непорозуміння, допустити помилку і виправити її. Цей підхід допомагав учням з ПМР не боятися приймати рішення під час складних ситуацій, брати відповідальність на себе за свої вчинки й усвідомлювати наслідки від агресивних дій.

Отже, на першому етапі нашого дослідження було визначено головну ідею навчально-превентивної методики, сформовані психолого-педагогічні принципи, завдання, цілі, шляхи їх виконання, розроблені форми, поетапність та зміст формувального експерименту, підхід, методи, прийоми та психолого-педагогічні умови, щодо запобігання агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком.

Список використаних джерел

1. Долгова А. Г. Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция / А. Г. Долгова. – М. : Генезис, 2009. – 216 с.
2. Євтушенко І. В. Використання казок в роботі психолога / І. В. Євтушенко, С. М. Аврамченко – К. : Марич, 2011 – 96 с.
3. Оклендер В. Окна в мир ребенка : руководство по детской психотерапии / В. Оклендер. – М. : Класс, 1997. – 336 с.
4. Романов А. А. Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей : диагностические и коррекционные методики / А. А. Романов. – М. : Школьная Пресса, 2003. – 48 с.
5. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия "Психологический практикум" / Т.П. Смирнова. – Ростов н/Д : "Феникс", 2004. – 160 с.

The problem is analysed in national and foreign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology. The evaluation criteria and aggression levels are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

Keywords: educational-preventive methods, psychological pedagogical terms, aggression, junior schoolboys with violations of broadcasting.

Отримано 14.6.2013